

Әдеби
мемуарлар

ӨМЕБАЙ МҮРМАЖКАЖОВ
МҮРАЛИ ЕМЕЛЖКТЕР

ӘДЕБИ МЕМУАРЛАР

ӨТЕБАЙ
ТУРМАҢЖАҒОВ
туралы естеліктер

Алматы "Білім" 2005

ББК 84(5Қаз)

Т 85

Құрастырғандар:

*Долорес Тұрманжанова, Ләйлә Тұрманжанова,
Қазына Нұрмаханова*

Т 85 Өтебай Тұрманжанов туралы естеліктер. – Алматы,
“Білім” баспасы, 2005. – 192 бет + 12 бет сурет.

ISBN 9965-09-354-7

Қадірменді оқырман қауым, назарларыңызға ұсынылып отырған кітап қазақ балалар әдебиетінің классигі Өтебай Тұрманжанов туралы жазылған естеліктерден құралып отыр.

Әдебиетіміздегі үлкен тұлғалардың бірі Өтебай Тұрманжановтың ұлағатты өмір жолы, қаламгерлік келбеті замандастарының, ізбасар інілерінің, сыншылардың естеліктері жас ұрпаққа тағылымды болатыны сөзсіз.

Кітап әдебиет пәнінің мұғалімдеріне, жалпы көпшілік оқырманға арналған.

Т 4702250200
412(05)-05

ББК 84(5Қаз)

ISBN 9965-09-354-7

© “Білім” баспасы, 2005

ДОС ТУРАЛЫ СӨЗ

Сәбит МҰҚАНОВ

Қазақ әдебиетінің корнекті өкілдерінің бірі, ақын Өтебай Тұрманжановтың жасы алпысқа толды.

Алғаш ірге тасын Сәкен Сейфуллин қалаған қазақ әдебиетінің жиырмасыншы жылдарының бірінші жартысындағы кадрларының саны саусақпен санағандай шағын болатын. Сол тұңғыш топтың ішінде бүгінгі той иесі, ақын Өтебай Тұрманжанов та бар еді. Өтебайдың есімін мен өзін көрмей тұрып, таныспай тұрып естігенмін. Октябрь революциясы мен советтік құрылыстың бастапқы кезеңі тап тартысының шиеленіскен оқиғаларына толы екені тарихи құжаттардан мәлім. Сол тұста екінші бұқаралық қалың ортасынан шыққан революцияшыл жас қазақ әдебиетшілері білімдерінің аздығына, қаламдарының төселіп болмағанына қарамастан, тап жауларына қарсы идеологиялық күреске қызу араласқан-ды.

Әрине, мұндай жағдайда байшылдық-ұлтшылдық бағыттағы жазушылар да қарап жатпады, қолдарынан келгенше өз идеяларын уағыздауға тырысты, баспасөз бетінде бізге жат контрреволюциялық пікірлерін таратуға жанталасып бақты. Сондықтан Орынбордағы бір топ советтік жас жазушылар, алашордашыл ақындардың біріне әдебиеттік сот құрған. Дәл осындай сотты 1923 жылы Москвада оқитын қазақтың революцияшыл рухтағы жастары да жүргізді. Сол сотта белгілі революционер, қоғам қайраткері Фани Мұратбаев басқаратын Түркістан республикасы комсомол ұйымының жолдамасымен 1922 жылы Шығыс еңбекшілерінің университетіне келіп түскен Өтебай Тұрманжанов баяндама жасап, байшыл ақынның бет пердесін сыпырып, советтік құрылысқа қарсы пиғылын Әшкерелеп берді. Біз құрметтеп, торқалы тойын атап өкелі

отырған Өтебай Тұрманжанов әдебиеттегі алғашқы адымын тап күресінің осындай қиян-кескі кезінде бастаған болатын.

Осылайша сырттай танысын, сырттай жақсы көріп жүрген Өтебаймен мен тұңғыш рет 1927 жылдың күзінде Ташкентте жүздестім. Жоғарыда аталған университетті 1925 жылы тәмамдаған Өтебай менімен жолыққан уақытында Ташкенттегі коммунистік университеттің әдебиет пәнінің мұғалімі болып қызмет істеп жүр екен.

Советтік өзге республикалардағыдай, Түркістан республикасында да, кезінде көптеген игілікті істер істелгені баршаға аян. Әсіресе, тап тартысының өрістеп тұрған шағында оның Совет Одағының шығысында болуына байланысты байшыл-ұлтшыл элементтердің бір тобы Ташкент қаласына шоғырланған еді. Соларға қарсы идеологиялық күрестің бел ортасында болған Өтебай Тұрманжанов еңбекші бұқара жастарын коммунизм рухында тәрбиелеу ісіне үлкен үлес қосып жүргенін өз көзімізбен көрдік.

Өтебай бір қарағанда өте момын, жуас адам сияқты, мінез жағынан солай екені де рас. Бірақ идеологиялық жұмыста, әсіресе, әдебиет саласында ол партиялық принципшілдіктің үлгілі өнегесі болардай.

Өтебай Тұрманжановтың алғашқы өлеңдерін мен Ташкентте шығып тұрған «Ақжол» газеті мен «Жас қайрат» журналының беттерінен оқыдым. Ақын бұл шығармаларында Октябрь революциясының қазақ даласына әкелген игіліктері мен советтік құрылыстың аршынды адымдарын жырлаған еді. Сөйтіп жүргенде 1925 жылы менің қолыма оның «Таң өлеңдері» атты алғашқы кітабы түсті. Міне, осы жинақ Өтебайдың әдебиетке біржолата бағытталған еңбегінің басы болды. 1927 жылы Қызылорда қаласында сол кездегі советтік ақындардың шығармаларынан құрылған «Ақындар шашуы», «Ленин» атты екі жинақ жарық көрген-ді. Осы кітаптардан да Өтебай өлеңдері өзіне лайықты құрметті орнын алған болатын.

Өтебай «Таң өлеңдерінен» кейін, бірде жырларының, бірде әңгімелерінің жинағы етіп, бірде поэмалары, енді бірде балаларға арналған кітабы етіп толып жатқан елеулі еңбектер берді.

Шығармашылық қадамын жылдан-жылға ілгерілетіп, ұлттық әдебиетімізді байытуға аянбай ат салысып келе жатқан Өтебай Тұрманжанов жеке адамға табынудың зиянды зардабынан 1938 жылдан бастап жиырма жылдай уақыт әдебиет ісінен амалсыз қол үзді. КПСС XX съезінен кейін азаматтық, партиялық, мәдениеттік және әдебиеттік праволарының бәріне қайтадан ие болған ол бұрынғы қызу қарқынынан әлі қайтпағанын, күш-қуатының әлі мол екенін танытты. Өтебай кейінгі он шақты жыл ішінде жұртшылығымыз жылы қабылдаған он беске тарта поэзиялық туынды, балаларға арналған қыруар шығармалар жариялады. Бұлармен қатар ол орыс, өзбек және басқа тілдерден көптеген көркем әдебиет нұсқаларын қазақшаға аударумен шұғылданды. Олардың ішінен өзбек әдебиетінің қазіргі классик ақыны Фафур Ғұлам шығармаларын бөліп айтуға болады.

Өтебай Тұрманжанов қазақ ауыз әдебиетінің үлгілерін жинап бастыруға ерекше көңіл бөліп келеді. Әсіресе қазақ халқының мақал-мәтелдерін жас ұрпақ игілігіне ұсынуда Өтебайдың еңбегі ересен. Халық мақал-мәтелдерінен ол құрастырған төрт кітап соның айқын айғағы.

Қадірлі ақынымыздың соңғы жылдары айрықша көңіл аударып жүрген жанры — балалар әдебиеті. Бұл салада ол ауыз толтырып айтарлық өнімді еңбек етіп, көптеген көркем туынды берумен қатар «Жазушы» баспасында сегіз жыл ұдайымен балалар әдебиеті редакциясын басқарып келеді. Баспаның үлкен істерінің бірінен саналатын бұл редакцияда балалар тақырыбына қалам тартатын жазушылардың белсенді еңбек етуінде, олардың жарамды шығармаларының жарық көруінде, жас талапкерлерге ақыл-кеңес беріп, жұмыс істесуде Өтебайдың ұйымдастырушылық рөлі ерекше.

Әдебиетіміздің тынымсыз еңбеккері, өнімді Өтебайдың ақындық үні бәсеңдемей, әлі де биік шыңдарға құлаш ұруына, дені сау болып, шығармашылық табыстарға жете беруіне тілектеспіз.

ӨЗІМ ТУРАЛЫ ӘҢГІМЕ

Өтебай ТҮРМАНЖАНОВ

Қазақ балалар әдебиетінің негізін салушылардың бірі Өтебай Тұрманжанов (1905–1978) есімі бәрімізге етене таныс. Оның көптеген дәмді дүниелері жас оқырмандардың рухани азығына айналды. Жазушы мұрағатынан алынған «Өзім туралы әңгіме» ол балалық шағына, өткен өміріне көз жібереді. Жас ұрпаққа үлгі боларлық жайларды сыр етіп айтады.

Бір күні әлдеқалай алты немерем алты жағымнан қоршалап: — Ата, атажан, Сен де бізге ұқсап кішкене бала болдың ба? Қолыңа шыбық алып көбелек қудың ба? Жоқ, ешуақытта бала болмай, гүл термей, көбелек кумай нақ осы қалпыңда ақ жарқын, ақылды болып тудың ба? — деп, сұрау үстіне сұрау жаудырып ортаға алмасы бар ма. Алғаш не дерімді білмей, сасыңқырап қалдым. Бетіме лып етіп ойнақтап ыстық тер шыға келіпті. Үлкен ақ орамалыммен терімді сүртіп, есімді жинап алып: осыны сендер білмей, білгілерің келіп, шындарыңмен сұрап отырсыңдар ма? — дегендей жазыққа үпір-шүпір қоралана шыққан жауқазындай балалардың сүйкімді түрпетіне қарап, бала кезімде жайсаң мінез, жаны жақсы қарияларды көргенде, өзімнің де нақ осылай ойлағаным есіме түсіп, аз-кем езу тартып күлімсіредім.

— Әне, анау Бөгеннің жағасындағы біздің шолақ маяның мойнындай иірілген имек түбекте үш қараша үй отыр: оң жақтағы Қыздаргүл жеңешемнің кіші отауы, ортасындағы онан әлпеттірек қараша, арбиған үй біздікі, сол жағымыздағы менің кіндік шешем Жұмаштың үлкен отауы. Біздің есіктің алдында әлдеқашанғы жарық-жарық боп тозығы жеткен ескі келісіне менің апам арпа талқан түйіп тұр. Түс кезінде бізге шолақ маяның сүтіне талқан қарып береді. Үйдің көлеңкесінде біздің атам заманғы қаңғыбас қара төбет жатыр. Оның аяқ жағындағы алакөлеңкеде «шекем тас» ойнап отырған жалаң аяқ, жалаң бас үш баланың біреуі мен. Жаңа ғана Бөгеннің суына шомылып, құмына аунап келіп, үй көлеңкесінде ойнап отырған кезіміз. Анау ауыл артындағы түбекшеде жантаққа жайылып тұрған біздің шолақ мая, қасындағы алабұтаның ішінде корінер-

көрінбес арқандаулы тұрған оның арық ботасы. Құйрығы шолақтықтан маса, сонаға жем болған шолақ маяны аяп апам оған кебек, қауын-қарбыздың қабығы мен шопағын береді.

Күн қынып, ыстығы аздап басылған соң досым Қасен екеуміз инеден иіп жасап алған қармағымызды алып Бөгеннен балық аулаймыз. Айна секілді дөңгелек молдір айдынды иірімнің ортасындағы отау үйдің орнындай аралшадағы жасыл құрақ пен қарақошқыл қоғаның аясында аққудың гүлі дейтін әдемі ақша гүлдер оседі. Халық мұны «түңғиық» деп те атайды. Бұл тазалықтың, адалдықтық бейнесі — «аққудың ақша гүлі» деп халық есіркеп ешкімге жұлдырмайды, аяйды. Біз Қасен екеуміз балық аулаудан гөрі аралдағы аққудың ақша гүліне көбірек ынтыға қарап тамашалаймыз. Ол кіршіксіз таза ақ маржан сықылды алқаланып желмен ойнап, суды бойлап, айдынға аққуды шақырады да тұрады. Күндіз келуге именетін жұбай аққулар күнде түнде келіп ақ маржан гүлді аялап айнала жүзіп, ойнақшып, сыңқылдап сұлу өніне салып, таңға жақын кісі көзіне шалынбай ұшып кетеді екен деседі халық.

Бөгеннің жарын жағалап құстар ұя салады. Ұя салған көгершін, көк қарға, қарлығаштар жұмыртқасын басып, балапанын ашып, оны ұшырғанша жар басында отырып балапандарын шырылдап қорғаумен болады. Ана дегенді қойсайшы. Біз Қасен екеуміз оларға жанымыз ашып, бұзақы, сотанақ балалардан, қара құс пен қаскүнем жыландардан ара түсіп қорғайтынбыз. Құс екеш құс та жақсылықты сезеді ғой. Қасен екеумізді аялап арқамыздан қаққандай қарлығаштар кейде басымыздан, кейде қасымыздан қорықпай зып етіп айналып өтетін.

Қасен менен бір-екі жас үлкен, бойшаң, шымыр әрі күштірек болатын. Күрессе жығылмайтын бала жоқ. Ол Бөгеннің таза молдір суына сүңгіп, айдынды иіріміне кең құлаш ұрып жүзуді де жақсы көретін. Маған апам суға түсуге рұқсат етпейді. Онда менің алтыға жаңа шыққан кезім. Суды кешуге де жүрексінем. Жүзуді атымен білмеймін. Бір күні аспан айналып жерге түскен өте бір өзгеше ыстық күн болды. Дала өртеніп жатқан сияқты, жалынның иісі шығады. Торғай біткен шиқылдасып, бұтаның көлеңкесіне таласып, қар-

ғалар қалбаңдай ұшып жар коленкесіне тығылып жатады. Қасен жейдесін шешіп қолына алып, Бөгенге қарай жүгірді. Үлкендерден, апамнан жасырынып оның артынан мен де жүгірдім Қасен жүгірген бойы дамбалын аяғының басынан сыпырып тастады да суға қойып кетіп, сүңгіген бойы Бөгеннің арғы жағасынан бір-ақ шықты. Ет қызуымен мен де көйлек-дамбалымды үстімнен сыпырып тастай салып суға козді жұмып күмп ете қалыппын. Сонан соң судың жағасында жатқанымды бір-ақ білдім. Қасен мені ажалдан алып қалыпты. Осы бір көңілсіз қылықтан соң Қасен маған жүзуді үйретті. Жүзуді үйреніп алған соң судан шықпай апамды зар қақсататын болдым. «Бассаң пәле аяқ астында» деген ғой, бір күні Қасенім ойламаған жерден бақытсыздыққа ұшырамасы бар ма? Жақын ағайының асау тайын бас білдіріп бере қоям деп, аспанға секірген долы тайдың үстінен ұшып кетіп аяғын сындырып алды. Содан бері қарай менің Қасен досым балдақпен жүретін болды.

Әлі есімде, жылдың жұртты жадыратқан ең бір әдемі жастық шағы гүлді көктем еді. Күн күркіреп — дүниені дүр сілкіндіріп, жұпар жаңбыр жауып отті. Жаңбыр суына жуынған дала шайдай ашылып, жайнап құлпыра түсті. Жауқазын гүлін ашты, таңғы шық меруерт шашты. Кербез кең дала қызғалдақ кілемін төсеп, құрметті қонағын күткендей салтанат құрған керім бір сәулетті шақ. Барлық балалар маржан шыққа малшынып төбе-төбенің астынан, сай қуалай жарысып жауқазын қазып қызғалдақ тереміз. Артымызда үйіне сүйеніп жабығып, жалғыз ғана Қасен қалады. Ол байғұс қанаты қырқылған қарлығаш тәрізді. Қалай аямассың оны. Сорлы Қасен. Үйірінен айрылған тайдай сорлады да қалды. Балалардың бәрі оны аяйды. Кейде оның аяғына қарап, көзінен жасы мөлтілдеп жылап тұрғанын көріп жанымыз ашып жүрегіміз үзіліп кете жаздайды. Гүл тергенде оның сыбағасын да қоса теріп, бір құшақ гүл әкеліп береміз. Өзіміздей бала ғой, оған қуанады. Бізге рахмет жаудырады. Бірақ өз аяғымен жүгіріп жүріп, өз қолымен термегенше жаны ауыратын сияқты. Қасен көп күлмейтін болды. Ойынға да зауқы шаба бермейді. Қабағына қайғы үйіріліп, қам көңіл болды да қалды. Бір күні маған Бөгеннің жағасындағы қамыстан бірнеше талын кесіп алып келіп берші деп өтініш айт-

ты. Мен оның ол отінішін қуана-қуана орындадым. Қасен ол қамыстан кесіп, тесіп, ойымыстап, орнектел тамаша бір сыбызғылар жасады. Ол сыбызғы кейде бұлбұл болып сайрайды, бозша торғай болып шырылдайды. Кейде оңаша отырып сыбызғысын сыңсылатып тартқанда зарлылығы сонша, жылағың келеді. Қасен осы сыбызғысымен тартатын мұңлы бір ән де ойлап шығарды. Сөйтіп жаныңды мұңға болеп тербететін әнімен өзінен кетіңкіреп қалған балаларды өзіне үйіріп қайтадан жинап алды. Бұл шүмектей қарыс сүйем сыбызғымен тартылған саздар арқылы Қасен ішін ортеп бара жатқан улы шерін сыртына шығаратын, жұртқа тілсіз мұңын шағатын еді. Осы тұста Қасеннің қолынан пышақ, өткір шапашот түспейтін болды. Бірдеңелерді жоңғылайды да жатады. Әлі есімде, арада екі жыл өткен соң ағаштан ойыншық сияқты сүйкімді домбыра жасап алды. Қобызбен күй тартса, домбырасымен жыр айтып балалар былай тұрсын, үлкендер құмартып тыңдайтын неше түрлі ән салатын өнерпаз болып, аяғының кемдігін өнерімен толтырды. Ол өте дарынды бала еді. Бір мезгіл ескі мектептің есігінде отырып, зеректігі сонша бас-аяғы екі-үш айдың ішінде хат танып алып, жұртқа әндетіп «Қыз Жібек» хиссасын да оқып беріп жүрді. Мен Қасен әндетіп оқыған «Қыз Жібекті» үлкендермен бірге тыңдайтындай бастан-аяқ жаттап алғаным бар. «Қыз Жібек» хиссасын қолыма алып, бетін ашып отырып, балаларға сан рет саулатып «оқып» бергенім бар. «Саған молданың алдын көрмей-ақ оқу дарып кетті ме?» — деп балалар таң қалатын. Өсе келе Қасен өз әкесіндей темірге тіл, жансызға жан бітіретін шебер зергер болып та үлгерді. Оның қолынан шыққан үзбелі сырғаға, бедерлі ілгекке, козіне қондырған тасы жанып тұратын жүзікке, жылан бауыр білезікке жұрт таңырқап қарай тоймайтын.

Көбінесе қыс кезіндегі ауыл әншілерінің салған әні, жыршыларының айтқан жыры, өзіміздің Қасеннің әндетіп оқитын «Қыз Жібегі», барлық балалар болып жиналып алма-кезек айтатын таң-тамаша ертегілер, жұмбақтар, жаңылтпаштар мені бала шағымнан сөзге үйретті. Балалармен «қан алшы», «шекем тас» ойнап отырсам да бір құлағым үлкен ақсақалдардың сөзінде болатын. Кейін менің жазушы болуыма да жол тапқан осы сөз құмарлық болуы ықтимал.

1917 жылы елді орнынан қозғаған тілсіз жау — ашаршылық — түсі суық «жылан жұт» өлі көз алдымда. Ұзаққа созылған қаһарлы қыс, бұрынды-сонды шоп жинап үйренбеген жұрттың азын-аулақ аша тұяғын қырды да салды. Көгенін ұстап, кокке қарап қалған халық қалалы, қыстақты кәсіпкер жерлерден, тарықпайтын тамыр тартып отырған диханды елдерден талға іздеп, ата мекенінен ауып босып кетті. Нақ осы жолы еңсесі түскен елдің рухын көтерген, ашаршылықтың, жоқшылықтың негізі ескілік дүниесі қанаушылықпен күресуге үндеп, жұрт-жұрттың басын қосқан, адам баласына мәңгі көктем алып келген Октябрь социалистік революция болды. Тас жүрек мейірімсіз аштық ой-шәйіне қаратпай әлдеқайда айдаған жұрттың балалары жыласып айырылысты. Кетіп бара жатып Бөгенге қарап көзімнің жасын іркіп алам. Кәсіпкер зергердің баласы менің Қасен досым өзіміздің Бөгенде қалды. Үйіне сүйеніп көңілсіз тұрып сен де қал деп маған қолын бұлғайды. Мені әке-шешем қолымнан жетелеп әуелі орыс қыстағы «Темірланға» бардық, онда тұрақтай алмай шұбырып темір жол бойындағы Арысқа барып түмсық тіредік. Арыстан да қайыр болмаған соң «Ташкент — астықты қала» дегенді есітіп, сонда жеттік...

Менің ересектеу болып, есімді біліп қалған кезім. Екі-үш күн нағашымның үйінде болып, қораға келіп жүрген аш-жалаңаш панасыз балалармен танысып, оларды өзімізбен бірге қондырып, аштан өлмеу үшін солардың қылығын үйреніп, тобына қосылдым да кеттім. Көше баласы болып көп жүрдім. Әбден қатайып алдым. Біреудің суын әкеп беріп, біреудің отынын жарып беріп, тіпті біреуге товар станциясынан ебін тауып сексеуіл, көмір әкеп беріп, қатқан нанын жеп, қалдырған кожесін ішіп жан сақтап жүре бердім.

1919 жылы белгілі комсомол басшысы Ғани Мұратбаев бастаған Ташкент комсомолдары көше баласы болып жүрген біз сияқты аш-жалаңаш панасыз балаларды жинап алып, үйсіз-күйсіз, жетім-жесір балаларға арнап ашылған мектеп-интернатқа орналастыра бастады. Көктен күткен бақыт жерден табылып мен № 4 мектеп-интернатқа орналастым. Жайлы жылы жатақханаға жатқызды. Моншаға жуындырды, жаңа киім кигізді. Сол интернатта қолымызға кітап алып, ықылас қойып

оқу оқып, хат таныдық. Аламдық әдепке үйрендік. Интернат – өз үйіміздей, кеңес үкіметі – әке-шешеміздей болды да кетті. Ең алғаш осы интернатта Лениннің сүйікті атын есіттім. Осы бақытты бізге берген Кеңес өкіметі, оны орнатқан Ленин деді бізге комсомол билетін беріп тұрып тәрбиешіміз әрі сүйікті ұстазымыз осы интернатқа бізді өзі орналастырған Ғани Мұратбаев. Сол күні мен Ленин көсемге деген сүйіспеншілігімді білдіріп қабырға газетіне «Ленин біздің жарық күн» деген өлең жаздым. Осы күнге дейін көсемге деген сүйіспеншілігім менің өлеңдерімнен үзілмей келеді.

1922 жылы Түркістан комсомолы мені Лениннің өзі тұрған, революция туын тіккен ұлы қаласы, қызыл Москвадағы күншығыс еңбекшілеріне арналған коммунистік университетке оқуға жіберді. Мұнда қуанбағанда қайда қуанарсың. Мен Москваны көруге, Москвадағы көктің күні емес, жердің сөнбес күні ұлы Ленинді көруге асықтым. Менің өмірімді нұрландырған Москваға да поезд жақындап келеді. Менің жүрегім таудай тулап поездан бұрын жетуге асығады, қарлығаш болып қанат қағып ұшқым келеді. Қасиетті Кремльдің қақпасынан өтіп, Лениннің терезесінің алдында тұрған бұтаққа барып қонып, Лениннің бір ғана қимылын барша адамға бақыт заңын жазған қайырлы қолын оның тасты ерітетін мейірімді көзінің қиығын өз көзіммен көрсем арманым болмас еді деймін. Бұл менің өңімдегі түсім сияқты еді. Мен осы жылдардағы өлеңімнің денін жер жүзі еңбекшілерінің күн көсемі Ленинге арнадым. Бұл өлеңдерім 1925 жылы Москвада өзім құрастырып шығарған қазақ кедей ақындарының Ленинге арнаған «Таң өлеңдері» деген жинақта басылып шықты.

Москвада, үлкен коммунистік университетте оқып, Москваға әбден көзім үйреніп алған соң бір күні жалғыз өзім Ленинді корейін деп, өзін көрсем басқан ізін корейін деп, революция жасалған кезде Ленин жүрді-ау деген кошелермен жүріп отырып, қасиетті көрі Кремльді бір айналып шықтым. Сонда аз кідіріп Ленин осы Кремльдің ішіндегі алтынмен апталып, күміспен күптелмеген шағын, жұпыны кабинетінде, бірақ патшаның алтынмен апталған, күміспен күптелген кабинетінен он есе, жүз есе, мың есе артық,

әділеттің туын тіккен кабинетінде бүкіл адам баласының бақыты үшін жұмыс істеп отыр ғой деп ойлап қоям. Оған адам баласының бақыты үшін мәңгілік өмір тілеймін. Мен ғана емес, бүкіл адал ниетті адам баласы тілейді.

Қайтып келе жатып күтпеген жерден Тверь бульварында тұрған орыс халқының ұлы ақыны Пушкиннің ескерткішіне кез келдім. Бұрын кітаптан сан рет көрген ақындардың ақыны Пушкинді тани кеттім. Ол бізбен бір ғасырдан соң тірілердің тірілерінше амандасып тұр. Ол халық жүрегіндегі жақсылықты жебеп оятқан, халық жанына жырымен жақсылық, қайырымдылық еккен, халықты жырымен ізгілікке бөлеген кең пейіл, кеменгер ақын. Ол халық жүрегінде мәңгі жасай бермек – деген қасымда тұрған қадірмен қарттың сөзін есіттім. Нақ осы жерде халқымның ұлы ақыны Абай есіме түсе кетті. Оған да осындай ескерткіш орнатады менің халқым дедім ішімнен. «Ұлы адамдар бір-бірін ұзақтан көреді» дейді біздің халық. Бұл нағыз шындық. Абай Пушкинді ұзақтан көрді. Оның әрі кетпес өлеңін аударып қазақ халқына жеткізді. Қазір қазақ халқы Пушкинді Абай қандай білсе, сондай біледі. Сондай сүйіп оқиды.

...Әлі есімде, 1923 жылы жазғы демалыста Москвадан өзімнің туған Бөгеніме қайттым. Поезбен Қожа Ахмет Яссауидің ескерткіші тұрған Түркістан қаласына келіп түсіп, қаладан сексен шақырымдай Бөгенге дейін Бейсембай Кенжебаев (Осы күнгі ғылым докторы, КазГУ-дің профессоры) екеуміз атпен жүрдік. Жолшыбай бір ауылдан соң, бір ауыл. Бостандық алып, жалмауыз байларынан құтылған ел еркіндеп өсіп қалған. Береке кіріп, тойып, тыңайып қалған. Етекке жабысып қонақ болып кетіндер деп қоймайды. Әңгімелескісі келеді. Москва хабарын, Ленин жағдайын есіткісі келеді. Үлкендерден жырыла берсек қарыны жылтыраған жалаң аяқ, жалаң бас кара домалақ балалар әне жерден де, мына жерден де алдыңнан жүгіріп шығып, шылауыңа оралады. Ағалар әңгіме айтыңдар, біз де қалада оқығымыз келеді деп бізге қызыға, таңырқай қарайды. Менің барлық балаларды, еркіндік алып оңып қалған елді, гүл өскен кең даланы күшақтап сүйгім келеді. Оларға еркіндіктің алтын ордасы – Москва туралы, ұлы мейірман Ленин туралы, достасқан халықтар тура-

лы әңгіме айтқым келеді. Барлық білгенімді, сүйгенімді халқыма жеткізім келеді.

Жүйрік атпен кейде жортып келемін.
Кең далادا өлең айтып келемін.
Жан-тәніммен білім құмар халқыма
Білгенімнің бәрін жазып беремін.

Сөйтіп 1927 жылы «Қошан кедей» әңгімелер жинағым шықты. 1929 жылы «Қарлығаш», «Таң сыры» деген өлең жинақтарым шықты. Аталарың осы жасына жеткенше елудей кітап жазып бастырып таратты. Соның ішінде балаларға арналғаны көбірек. Бір жылы қалада тұрсам да құлағыма аққудың даусы естілді. Қасеннің сыбызғысының үндері естілді. Енді поезд емес, самолетке мініп самғай ұшып, өзімнің Бөгеніме жетіп бардым. Қасеннің баласы Тұрашты көрдім, ол да атасы, әкесі сияқты өнерпаз сыбызғышы екен. Домбыраны да әсем тартады екен. Ел де жаңарған, жер де жаңа, бұрынғы «Жалғызағаш» атанған жерге мындаған жас ағаштар өсіп, ішінде бұлбұл сайраған орман болған. Суы тапшы кішкене Бөген кіші-гірім пароход, қатер жүретін суы мол, балығы көп көлге айналған. Бөгеннің пионерлері мені сарайларына қонаққа шақырып, құрметті пионер етіп алып, баяғы аққу түнде келіп, таңға жақын кісі көзіне шалынбай кетеді дейтін аққу гүлінен тұнқытқан әдемі бөгет жасап тартты. Сөйтіп бір кезде:

Бөген мен сенің балаңмын
Жас гүліңмін жағаңның.
Жазыңның жыршы бұлбұлы
Жырымын жаңа заманның, —

дейтін Бөгеніме барып, аққу үнін тыңдап жасарып қайттым.

*Дайындаған —
ақынның жұбайы*
Майнүр ТҰРМАНЖАНОВА.

ЗАМАНДАС ТУРАЛЫ СЫР

Қазаның қандайы болса да ауыр. Қара жерге ешкімді де қиғың келмейді. Табиғат ісіне тағы қарсы тұра алмайсың. Сонда да қашан кондіккенше көкірегіңді қарс айырып, жан-жүрегіңді жегідей жейтін қимас қайғылар бар. Қазақтың белгілі ақын-жазушысы Өтебай Тұрманжановтың дүниеден өтуі мен үшін дәл осындай ауырлығы болды. Оның өзінше себебі бар еді...

Біз Өтебай екеуіміз бір жерде, топырағы сортаң суы ащы, Бөген өзені жағасында бір жылы тудық. Бір құмға аунап, бір суға шомылып, бір ауа жұтып ер жеттік. Өміріміздің бастау-арнасы, балалығымыз, жетімдік тағдырымыз аса ұқсас жағдайда өтті.

Біз Өтебай екеуіміз 1920–1922 жылдары Ташкентте балалар үйінде-интернатта бірге тәрбиелендік. Бір бөлмеде жатып, бір класта оқыдық. Бір ұстаздан дәріс алдық, Өтебай ақын ол кездерін “Интернатта оқыдым” (өлеңінің аты), – деп мақтан етер еді, мен қостар едім.

Интернатта оқып жүргенімізде Өтебай өлең жазатын, сол себепті бала ақын аталушы еді. Оның сол кезде жазған бір өлеңінің алғашқы екі жолы менің әлі есімде. Ол:

Болыпты бір ауылда кара төбет,
Болыпты бір ауылда және төбет, –

деп келеді. Ақын осы екі төбетті таластырады. Соны ауылдағы тап тартысына меңзейді.

Интернатта жүргенімізде Өтебайдың үстінде үлкен сары пальтосы бар еді. Ол кез әрине әркім тапқанын киетін тар заман. Ақын бала көп алдына шығып өлең оқығанда, оны Өтебай емес, сол сары пальто оқып тұрғандай сезілетін еді...

Білім қорын молайтқан сайын Өтебай жазу өнеріне жақсылап ден қоя бастады. Хабар, мақала, өлең, әңгіме жазды. Оның алғашқы “Ардақты қарындасым, атың Ажар” деген өлеңі 1920 жылы мектептің “Жас жүрек” газетінде жарияланды. 1921–1923 жылдары “Көз өлшеуі қалды да, метр өлшеуі қолданды”, “Өмір сиқы” сияқты өлеңдері “Жас қайрат” журналында шықты.

Өтебай екеуіміз 1922–1925 жылдары Москвада

Күншығыс еңбекшілерінің коммунистік университетінде оқыдық. Тағы да жұбымыз жазылмады: үнемі бір бөлмеде жаттық, тәлім-тәрбиені бірге алдық.

Онда біз — Өтебай, мен, Жүсіпбек Арыстанов, Ілияс Қабылов, Сұлтан Лепесов — бәріміз әдебиет үйірмесін ұйымдастырдық, қолдан жазып журнал шығарып тұрдық. Үнемі жиналыс өткізіп, әрқайсысымыз әр мәселеден баяндамалар жасадық. Үйірменің жиналыстарына әр кезде Ғани Мұратбаев, Сәкен Сейфуллин, Нәзір Төрекұлов, Садықбек Сапарбеков, Әбдірахман Байділдин қатысып жүрді. Осы үйірмеде Өтебай өлең оқып, ақындар шығармасы жайлы баяндамалар жасайтын.

Москвада оқып жүргенімізде біз — Ғани, Өтебай, Жүсіпбек төртеуіміз қосылып “Ақжол” газетінің бір данасымақ пікіріне қарсы “Артық етемін деп, тыртық етіп жамау керек”, — деген мақала жаздық.

Өтебай, Жүсіпбек, мен, Сұлтан, Бабаш Кеншімбаев 1923 жылы жазғы демалыс кезінде, сол кезде Өзбекстан, Қырғызстанның оңтүстігінде болып жатқан басқыншыларға қарсы соғысқа қатыстық. Бір әскери бөлімде болдық. Қызыл әскерлермен бірге жүріп, бірге соғыстық, жергілікті халықтар арасында саяси-ағарту жұмыстарын жүргіздік, үгіт-насихат айттық.

Сонда біз Өтебай екеуіміз талай рет қолымызбен жазып газет шығарып, оны шайханаларға, мешіттерге, базарға, дүкендерге апарып оқып беріп жүрдік. Газетіміздің аты “Дархан” болушы еді.

1924 жылы жас ақын Өтебай “күнсіздерге күн болған” ұлы адам, көсем, данышпан В.И. Ленин жөнінде “Ленинге”, “Сұңқарға” деген өлеңдерін жазды. Өтебай өзінің және біздің тілегімізді өлеңінде қатар жеткізіп жатты. Жас ақынды төңіректеуші достары көсемге біздің ниетіміз де жетті деп қуаныстық.

Екеуіміз 1925–1935 жылдары бір мәдениет майданының екі саласында қызмет істедік: мен журналист болдым, Өтебай жоғары дәрежелі оқу орындарында сабақ берді. Ташкенттегі Орта Азия коммунистік университетінде, Аматыдағы қазақтың Абай атындағы педагогикалық институтында оқытушы болды. Педагогикалық қызметте жүріп те, ол жазушылар ұйымының жұмысына, газет-журналға белсене араласты.

Бұл жылдар Өтебайдың ақындық бұлағының көзі

ашылған, ақындық талантының тасқындаған, еңбегінің онімді де жемісті болған дәуірі. Ақын бала Өтебай осылай корнекті ақын-жазушы болды. “Таң сыры”, “Қара алтын”, “Шыршық сыры”, “Жас тілшілер”, “Қошан кедей”, “Күміс кылыш”, “Пулемет” деп аталатын жыр жинақтарын берді. Осы жылдары ғылыми ойларын өрістетіп мақала-зерттеулер, түрлі оқулықтар жазды.

Мен Өтебай шығармаларын қадағалай оқып отырдым. Ақынның бет алысын, қабілетін, талантын бақытым. Үйде де, түзде де шығармамыз жөнінде кеңесіп, пікірлесіп тұрдық. Дайым баспасыз бетінде мақала жазысып, бір-бірімізге достық қол ұшын беріп жүрдік. Пікірлеріміз қашанда уақыт ағыны, әдебиет талабы тұрғысынан еді. Сол себепті бату тиген, қату тиген сәттеріміз бар. Бірақ қабақ шытысқан кезіміз болған емес. Екеуміз әдебиеттің екі арасында қызмет істей жүріп аса тату-тәтті өстік.

Ол қоғамына, халқына аяғынан тік тұрып дүлдүлін жортып, бұлбұлдай сайрап елу жылдан астам еңбек етті. Еңбекпен өткен елуі үшін ол бақытты сезінер еді. Нәтижесінде үлкенді-кішілі алпысқа тарта шығармалар жинағын қалдырды. Туған халқына жан сырын жайып салып, жырға айналдырып тастап кетті. Өтебай еңбектерін қайыра ақтарып, қадағалай оқып отырамын.

Өтебай Тұрманжанов еңбектерін екі салаға, екі үлкен топқа бөлуге болады. Бірі — Өтебайдың көркем шығармалары, өлеңдері мен поэмалары, әңгімелері мен повестері, екіншісі — ел аузынан жинаған халық қазынасы: қазақтың мақалдары мен мәтелдері.

“Өлеңім — менің өмірім”, — дейді Өтебай. Ақын қаламынан мейлі қай кезде болсын туған көркем шығармалардың негізгі тақырыбы өз өмірі, туған халқының тағдыры, Ұлы Отан, совет адамдарының күнделікті ерлік істері, асқақ ойлары, ізгі сезімдері. Соларды ақын бірде шағын өлең, бірде үлкен дастан, тағы бірде әңгіме, повесть жанрларында жазды.

Әуелден Өтебай шығармаларының идеялық негізгі күре тамыры Октябрь революциясы, Ленин, партия жолы болатын. Ақындық шығармашылық жол осылай анық та ашық бағытпен басталған еді. Соған сүйеніп, ол халық тіршілігіндегі ескіні әшкерелеп, жаңа заман жаңалығын мадақтап жырлады. Халыққа, Отанға, совет адамдарына ақын:

дейді.

Тұрманжанов өлеңдерінің тұрақты қасиеті — олардың көбінесе сыршыл лирика болып келетіні. Революцияның алғашқы жылдарында, өзі сияқты қазақ ақындарының көпшілігі жалаң саяси лирика, үгіт өлең жазып жүрген кезде Өтебай лирикалық өлеңдер жазатын. Ал саяси лирикаға бой ұра қалса, оны поэзия талабымен әрлеп, үгіттік сипаттан алшақ ұстайтын. Осы тәсілді ол күні кеше дүниеден өткенше шығармашылық принципі ретінде қатаң тұтынды.

Яғни ақын өзінің сезген-түйгенін, айтайын деген ой-пікірін ішкі жан-дүниесі, жүрек сыры, асыл сезімі, шаттығы мен шері, мінез-қылығы бейнелеп, бедерлеп береді, оқушының жүрегіне қиналыс-қалтарыссыз жететіндей жылы етіп береді.

Өтебай Тұрманжанов қазақ совет балалар әдебиетінің негізін салушылардың бірі болып табылады. Ақын бұл бағытта да айрықша тер төгіп, жеміс берді. Оның шығармаларының бірсыпырасы (көбісі) сол себепті балаларға, жасөспірімдерге лайықталып жазылған. Автор өз кейіпкерлерінің сырын, мінезін, тілін жете біледі. Балалар кескінін шебер кестелейді.

Ақынның балалар әдебиеті сапарында ізденуі, оның жалпы шығармасына жақсы ықпалын тигізгенін айтуымыз керек. Ол — шығармаларының тілі. Өтебай шығармаларына тән бір қасиет — олардың тілі әрі қарапайым, әрі көрікті. Жасандылық, жалтырақ жоқ, табиғи тіл мәйегі. Сондықтан ақын шығармалары үлкен-кіші деп оқушы талғамай өзіне тарта, баурай жөнеледі. Ақын шығармалары нағыз халықтық, әдеби тілде жазылды. Оның өзі “оқушыға түсінікті болайын, солардың көңілін, тілін табайын, шығармаларымды нағыз халық әдебиетінің соны, бай тілімен жазайын деп, халық ауыз әдебиетін көп жинап, көп зерттедім. Бұл ойым орын тапқан сияқты”, — дейтін еді сырласа кеткенде. Мұнысы рас.

Осы өзі айтқандай, Өтебай қазақ халқының ауыз әдебиетін көп зерттеді; 40—50 мыңнан астам мақал-мәтел жинады. Оларды екі-үш кітап етіп бастырды. Байқап отырсам, Өтебай достың бұл еңбегінің де мәдени, ғылыми маңызы зор.

Өтебай маған адал дос, ардақты өнер адамы ретінде қымбат. Тіршілікте оның өзіне қарап, өнбойынан өлең-өнер іздейтін едім. Енді өзі жоқта өлеңдерінен, бүкіл шығармасынан оның өз бейнесін іздеп отырмын. (Шығармасын сөз етіп отырғаным да сондықтан). Ойлап отырсам Өтебай достың үлкен тұлғасы оның өлеңдерінде бейнеленіп қалған екен. Өте-мөте мен оның мына өлеңінен оның өзін көремін де қоямын:

Адал жүріп, аяндап
Тек қана еңбек істедім.
Сырымды айтсам баяндап
Арамнан ас ішпедім.
Құлықпен жүлде алам деп
Құлпырып көзге түспедім.
Өтірік олжа салам деп
Бусанып бекер іспедім.
Бірді бірге айдап сап
Арамнан олжа таппадым,
Бір көргенде жайнақтап
Бұрыла бере қаппадым.
Көзге жақсы көрініп,
Жамандықты бақпадым.
Жылтылдақтан жерініп
Жұпынылық тапқаным.
Талаптыны қызғанып
Етегінен тартпадым.
Біреуге бекер назданып
Салмағымды артпадым... —

дейді, ол өзі туралы. Бұл мен білетін Өтебайдың жан сыры, бар шыны. Тағы да екеуміздің сырымызды қатар жеткіздің деп риза боламын.

Өтебай өмірді жырлады. Ол өмірге күштар еді. Өтебай адамдықты, адалдықты, махаббатты жырлады. Өйткені оның тұлабойы — махаббат, ізгілік, адамгершілікке толы еді. Ол адамдарды жаңалыққа, жақсылыққа, ерлікке үндеді.

Сөз басына қайта оралғанда, Өтебайға дегенде менің көңілімдегі қимастық сазы, қиналу сырым енді түсінікті шығар. Өйткені ол менің бала жастан, басымызды ақ шалғанға дейінгі жұбымыз жазылмаған, аштық пен тоқтықта, молшылық пен таршылықты бірге

татқан өмірлік досым, бауырым еді. Бүкіл ата жұртым, ауыл-аймағым сияқты-тын. Кейде ойлаймын: сенсіз Бөгенді қалай сағынармын, сенсіз туған жер, балалық шақты қалай еске алармын,— деп. Дегенмен ақын достың артында қалғанда мұрасына көз тігіп көңіл жұбату дұрыс шығар. Оның осы уақытқа дейін халқын ізгілікке тәрбиелеп келген жыр-мұрасы алда да осы тарапта өз міндетін атқара береріне сенемін. Сенемін де көнемін!

* * *

Әр ақынның әдебиетке келу жолы әр түрлі. Біреу ө дегенде алғашқы адымынан ақындық бетін айрықша аңғартады да, түзу аңғармен тасқын судай асып-тасып, жыр толғай өтеді. Келесі біреу алғашында ұзын-сонар көшке ілби ілесіп, кейін келе талантын көріктендіре ашып, жемісін соңынан береді. Үшінші біреу “шолақ сай тез тасиды” дегендей, екпіндей келіп, санаулы жылдар ішінде тез солықтап, таусылып, ғұмыр бойы белгісіз өтеді.

Осылардың шығарып айтсақ, мінезі биязы, өзі бұйығы Өтебайдың ақындық жолы әдемі арнасын тапқан, біртіндеп кемелденетін өзен іспетті болыпты. Ол әдебиетке өзінше келді. Жиырма жасында: “Бөген, мен сенің балаңмын” деген өлең жазды. Жас қаламның елеулісін түгел келтірейік:

Бөген, Бөген, Бөгенсің!
Балдай тәтті өзенсің.
Балдай тәтті суыңды,
Балама болсын дегенсің.

Бөген, мен сенің баламың,
Жас гүлімін жағаңның.
Жазыңның жаршы бұлбұлы
Жырымын жаңа заманның.

Жирма жасар балаң ақынның қаламынан туған өлең соншалық табиғи; әрі алтындай таза. Ең бастысы — ақын ойға алғанын көңіл сазына баурап сыршыл қалыпта жеткізіп отыр. Сыршылдық ол жылдары — соншалық типтік құбылыс емес-ті. Патетикалық өлеңдер ба- сым еді де, сыршылдық — жылауық мінезге балапатын.

Сыршыл олең жазған ақын сыналатын. Шынына келгенде, біз келтірген олең ол жылдары қалыптасқан, ірі ақындарда да сирек кездесетін: пісіп жеткен олең бұл! Шығармашылық жолдың бұлақ-бастауында табиғи көңіл сазын ақ қағазға төккен сыршыл олеңдер Өтебайда біраз. Қатал сыннан кейін, амалсыз патетикалық, пафосты олеңдерге ден қойған. Жиырмасыншы жылдардағы өмір күнделігі, тіршілік, еңбек шежіресі іспетті “Жұмыскер жол салды”, “Жас әскер”, “Тілшілерге”, т.б. олеңдер ақын қаламынан осы кезде туған.

Кінә — тақырыпта емес. Ерегістірсең үстел үстіндегі сия сауыт жайлы әңгіме жазамын деп Чехов айтқандай, шындап келгенде өмірде өнерге тақырып болмас құбылыс жоққа тән. Мәселе — талант табиғатында. Өтебай Тұрманжанов лирик еді. Жиырмасыншы жылдардың әдеби ортасы нәзік лириканы қабылдай алмады. Әйтсе де Өтебай өз табиғатынан кетіп қайда барсын, күнделікті өмір шақыруына үн қоса жүріп, лирикалық олеңдер жаза берді.

Қыраулы қыстың көзі айнала аспан,
Аппақ қар ақ мамықтай жерді басқан.
Күлімдеп көкжисктен күн анасы,
Бетіне ақша қардың меруерт шашқан, —
(Қысқы дала)

деп суретті олең әкелді дүниеге.

Жандырма, сұлу, жанымды,
Жанарлы қара көзіңмен
Жүрегім саған бағынды,
Құмарлы ыстық сезіммен, —

деп махаббат, іңкәрлік сезімін жырлады. Махаббат демекші, Өтебай Тұрманжанов шығармасының алғашқы кезеңінен аңғарылатын ендігі бір мінез, жиырмасыншы жылдардың қатал, қысаң талабына қарамастан, ол махаббат жыршысына айналды.

Саған деген кірбіңі жоқ жаным бар,
Саған деген жүрегімде жалын бар.
Сенен аяр не бар менің бойымда?!
Керек десен жүрегімді ал, жанымды ал! —

секілді өлеңдер жиырмасыншы-отызыншы жылдары соншалық тосаң, тосын еді. Ақындық табиғат, дарын беделділігі — соны айтқызды. Ол өлеңдер уақыт беделінде босқа кетпей, ақын есімімен бірге жасап келеді. “Күн мінезді күлкісі бар, Гүләйім!”; “Жандырма, сұлу, жанымды”, “Жарына жігіт ант етті”, “Гүләйім”, “Дарифа, сол жастықты сағынамын” т.б. өлеңдер ақынның үздік те, өміршең лирикалары.

Ақын әдебиетке келген жиырмасыншы, отызыншы жылдары көптеген дәлелсіз, дәйексіз сын естіді. Ол сындар — ақын лирикасының гүлдене осуіне кедергі келтірді. Шабыт баяулаған, қалам жемісі азайған жылдар бар. Бәлкім, бұған ақынның жеке бас тағдыры да себепкер болған шығар. Әйтеуір, ақын бірсыпыра уақыт лирикадан суынғаны мәлім.

Кейінгі жылдары жазған лирикалық өлеңдерінен үздігі ретінде “Қара орман, қалың қара орман” (Сібір өлең циклынан) секілді кейбірін атауға болады. Ақын ол өлеңін:

Қара орман, қалың қара орман!
Көңілімді кенет бұрасың.
Кеуденде бардай бір арман
Күңіреніп кейде тұрасың,—

деп элегиялық сарынмен бастап,

Тербеліп жатқан телегей,
Теңізге сені балаймын.
Өлмейтін ұлы өмірдей,
Қызыға саған қараймын,—

деп оптимистік рухпен түйеді.

Расында, Сібірдің бүгінгі келбеті — ақын жырын шындыққа шығарғандай.

Бұл айтылғандар — Өтебай Тұрманжановтың ақындық бір ерекшелігі.

Ақын — өз дәуірінің перзенті. Ол белгілі бір кезеңде тіршілік кеше отырып, өз уақытының шындық шежіресін, ерлік істерін, жырламай тұра алмайды. Өтебай жарқырап әдебиет көгіне шыққан, жалындап жыр жазған уақыт — революция уақыты, жаңа өркен жайған шағы. Ал, мұндай ғажайып өмірде ақынға тақырып аз-

дық етпесе керек. Өтебай өз дәуірінің шындығын жүрек сүзекісінен өткізе жырлап ақындық өмірбаянын жасаған.

Ертеректегі бір өлеңінде ол өз өмірі жайлы:

Әкем малай, шешем күң,
Күнімде – түн, түнім – түн,
Күл есебі койшы едім, –

дейтін. Немесе, Арыс өзені жайлы өлеңінде:

Жағанда жаста отырып,
Шертуші ем саған сырымды.
Суыңды жаспен толтырып,
Жырлаушы ем жастық мұңымды.

Жағанда жүріп жаз жайлап,
Жарында қозы қайтардым,
Сыбызғы тартып сырнайлап,
Сырымды кімге айта алдым?! –

дейді.

Жан сыры болып айтылған шер Өтебайдың өзінің бастан кешкен тағдыры. Лирикалық геройдың мұндық халі. Революцияға дейінгі өмір шындығы. Соны ақын өз өмірбаянымен қабыстырып әсерлі жырлады.

Ақынның уақыт, қоғам жайлы жырларын ізіне түсе оқысақ, лирикалық геройдың Октябрь революциясы арқасында теңдік, бостандыққа қолы жеткенін, тең құқылы азамат ретінде жаңа қоғам “кетігіне өз орнын тауып қалғанын” көреміз. Ақын осы өзгерістерді арзандатпай, көркемдігін төмендетпей, әсерлі айтып бере білді.

Уақыт өткен сайын лирикалық герой сезінуі, толғанысы ірілеп, өмірбаяны соқталана түсті. Шындап келгенде бұл ақынның шығармашылық мәнерінің де алуан қырланып өсе түсуінің көрінісі еді. Лирикалық геройдың отбасылық сезімнен Отандық борышқа, сүйіспеншілікке өсе, есейгенін аңғартатын бір өлең бар ақында.

Отаным деп үйімді алғаш санадым,
От жаққан жер қолыменен ананың.

Құттыхана мешітім деп құрметтеп,
Мейірін тоқтім оған адал баланың.

Расында Отандық сезім отбасынан басталады ғой. Өтекеңнің лирикалық геройы да ұлы сезімді сол өзінің отбасынан тұшына өседі. Келе-келе ұғым, түсінігінде диалектикалық пікір қалыптасады. Ол енді Отан-Ананың да перзенті:

Есейген соң елім болды Отаным,
Аялайтын арым — алтын ошағым.
Адал жанды азаматым десе Отан,
Сол бір сөзден бақыт дәмін татамын.
Сырымды кімге айта алдым?!

Бұл — лирикалық геройдың іштей түлеуі.

Әңгіме — лирикалық герой жайына ойысты ғой. Лирикалық герой қазіргі көзқараста ақыннан дербес тірлік кешетін, белгілі авторлық концепция жемісі. Сондықтан да сыншылар, Гете үшін бір мезетте Фаусттың, енді бір сәтте Мефистофельдің күйін кешу — қаншалық ақын болғанын тілге тиек етеді. Қазақ поэзиясында поэма секілді эпикалық туындыда болмаса, шағын лирикасы автор мен лирикалық геройдың ара-жігі көп уақыт ажырамай келді. Лирикалық геройдың сезінуі — ақынның сезінуі, ақын тағдыры — лирикалық герой тағдыры. Осы жағдайды Өтебай лирикаларынан да кезіктіреміз. Ол бір өлеңінде:

Малға емес, арға бай,
Досым болса, дер едім.
Ақ орда емес, жанға жай
Қосым болса, дер едім,—
(“Досты дос шайға шақырар”)

деп жырлады.

Өтебай өмірде осындай қарапайым да, адал жан болатын. Достарын жалған кісілігі үшін емес, кішілігі, қарапайымдылығы үшін ұнататын. Әрі осынау халық толғауы формасында жазылған өлеңде — достық, адалдық, қарапайымдылық жайлы халқымыздың ғасырлық ойы, философиясы жатыр. Ақын халық пікірін — пір тұтқан. Өзінде барды, көңілі, жаны қалаған қасиетті